

24. BÖLÜM / CHAPTER 24

PANDEMİNİN ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ GÖRME ENGELLİLERE ETKİSİ

THE EFFECT OF THE PANDEMIC ON VISUALLY IMPAIRED PEOPLE IN THEIR WORK LIFE

Mutay den BUTTER¹

¹Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yerel Yönetimler Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: mutayoztemiz@gmail.com

DOI: 10.26650/B/SS46.2022.013.24

ÖZ

Bu çalışmanın ele alınış amacı, pandemi döneminde çalışma yaşamındaki görme engelli bireylerin nasıl etkilendiklerini anlamaya çalışmaktır. Bu amaçla iki büyük kent ve bir küçük kentimizde yaşayan katılımcılarla derinlemesine mülakat yöntemiyle yapılan görüşmelerin sonucunda elde edilen veriler bir değerlendirmeden geçirilerek analiz yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın yöntemleri arasında katılımcı gözlem, derinlemesine görüşme ve literatür tarama kullanılmıştır. Engellilik sosyolojisi, kent ve engellilik, engelli hakları vb. konular hakkında daha fazla çalışma varken, görme engelliliği, çalışma yaşamı ve pandemi alanında konuyla ilgili neredeyse hiç bir çalışmanın olmaması, böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasındaki en temel nedenlerden biridir. Engellilerin önündeki engellerin neler olduğu, bu engellerle ilgili ulusal ve uluslararası sistemin yaklaşımı araştırma boyunca anlaşılmasına çalışılmıştır. Katılımcıların derinlemesine mülakat sırasında paylaştıkları sorun ve beklentiler, ayrı başlıklar altında sınıflandırılırken, pandemi süreci ya da normal bir dönemde, devlet kurumlarının engellilere ilişkin neden yeterince çalışma yapmadıkları/yapamadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Göz ardı edilen dezavantajlı hale getirilmiş grupların mevcut sistem tarafından nasıl ele alındıkları, büyük sermaye çevrelerinin ya da devletlerin, engellilerin önündeki gerçek engelleri aşmak için neler yaptıkları ve toplumsal üretime katılabilmeleri için destekleyip, desteklemedikleri, hem az gelişmiş hem de ileri kapitalist ülkeler açısından ana hatlarıyla ele alınırken, çalışmada pandemi süreci ve görme engelliler konusuna daha çok odaklanmaya özen gösterilmiştir. Kent ve engellilik konusu toplumsal tarih yaklaşımıyla ele alınmış, 21. yüzyıl toplumlarında, hala 16. yüzyıl kent yönetimlerinin izlerini görmemiz nedenlerine belli noktalarda ve çalışmanın sınırları içerisinde değinilmeye çalışılmıştır. Çalışma boyunca konusunda uzman kuramcılarla kuramları, konularla ilişkilendirilerek, tüm toplumların ortak sorunlarına bir de bu çerçeveden bakılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Çalışma yaşamı, Görme engelliliği, Küresel kent, Sanayi kapitalizm, Dünya sistemi

ABSTRACT

The purpose of this study is to try to understand how visually impaired individuals in working life were affected during the pandemic period. For this purpose, the data obtained as a result of in-depth interviews with participants living in two large cities and one small city were evaluated and analysed. The methods of the study include participant observation, in-depth interviews and literature review. While there are more studies on the sociology of disability, urban and disability, disability rights, etc., the fact that there is almost no study on the subject in the field of visual disability, working life and pandemic is one of the main reasons for the emergence of such a study. Throughout the research, it has been attempted to understand what the obstacles in front of the disabled people are and the approach of the national and international systems regarding these obstacles. While the problems and expectations shared by the participants during the in-depth interviews were classified under separate headings, an attempt has been made to understand why State institutions did not/could not do enough work on the disabled during the pandemic process or in a normal period. While outlining how disadvantaged groups that are ignored are handled by the current system, what the big business or States do to overcome the real obstacles in front of the disabled and whether they support them to participate in social production, both in terms of underdeveloped and advanced capitalist countries, care has been taken to focus more on the pandemic process and the visually impaired. The issue of the city and disability has been handled with a social history approach, and the reasons why we still see the traces of 16th-century urban administrations in 21st century societies have been attempted to mention. at certain points and within the limits of the study. Throughout the study, the theories of the theorists who are experts in their fields have been associated with the issues and the common problems of all societies have been looked at from this framework.

Keywords: Pandemic, Working life, Visual disability, Global city, Industrial capitalism, World system

EXTENDED ABSTRACT

The situation that arises as a result of not giving the necessary importance, even in the most developed societies, in order to minimise the victimisation caused by disability or loss of ability, which is one of the most important social problems, leads to a result such as creating more obstacles for those who experience loss of ability. In this research, where the main reasons for this are attempted to be understood, one of the data obtained by taking into consideration the main focus of the research is the observation that there is no state policy on disability. The result of this study, which is based on Wallerstein's theory, is the hegemony established by the new world system over all modern states. In other words, this hegemonic structure co-operates with powerful groups within the states to influence and control the decision-making mechanisms of these states. After this determination, the most fundamental question regarding the period in which the problems faced by the visually impaired in working life during the pandemic period, which constitutes the subject of the study, are examined, is why none of the States, which are signatories under the study of the United Nations on disability, took/did not take decisions quickly, within each society, containing sufficient measures during the pandemic period. The questions of what kind of practices have made disadvantaged groups in working life, who generally experience loss of

ability, more victimised, or which transnational institutions other than their own nation-state structures affect the superstructural institutions that affect the decision-making process in approaches that make disabled people more disabled are questions that have been tried to be addressed throughout the study. One of the issues that are attempted to be understood is why States have not been able to produce correct policies on the disabled until the 21st century and why this deficiency still cannot be eliminated in 21st-century societies despite all the inventions and technologies. The questions of whether this deficiency may be due to the fact that large capital groups do not find these areas profitable enough have been addressed within the boundaries of the study.

The main method of the research is in-depth interview. The data obtained as a result of the method supported by participant observation and literature review are categorised under three headings. Especially the sincere explanations of the participants, who were selected from two large and one small city, made a great contribution to the research. Within the boundaries of the study, the cities mentioned in historical, theoretical and sociological terms, the reflections of both the unitary state structure and the connections with global capital on the victim or disadvantaged groups of the extremely important policies that exist, created or created in the approach of the cities to the disabled are discussed, especially considering the pandemic process, which is a current issue.

One of the conclusions about the city and disability is that societies, including developed countries, are reluctant to try to get rid of disadvantaged groups within their own structure, to reintegrate these groups into society, and in extraordinary periods such as the pandemic process, where even in the smallest crisis moments, they make these victimised groups pay heavy prices, while developed countries put into effect relative measures and practices in order to prevent disadvantaged groups from becoming more victims, it has been observed that less developed countries do not have budget or policy preparations for such extraordinary situations. It is normal for the visually impaired, one of these groups, to expect inclusive policies in every sense from the states of which they are citizens, in the face of a possible unexpected situation that develops outside the routine life. However, the fact that the welfare state practices developed by modern nation states since the beginning of the twentieth century have not / could not be activated especially in this period is also among the issues addressed in this research. The questions asked in the field research of the study are questions that include the daily life of the disabled person, especially the working life. The aim here is to clarify the issues that disabled people are victimised during their stay at home and whether these issues are related to technology. The results of the questions were categorised under different

headings and turned into concrete data. One of the issues addressed within the boundaries of the study is how the visually impaired people in particular try to cope with the difficulties they experience in adapting to the new rhythm due to the disruption of the rhythm of daily life in extraordinary processes. This issue, which is addressed together with the issue of rhythm analysis, has been discussed from the perspectives of theories and theorists, in relation to the pandemic process, the experiences of individuals with loss of ability in big cities during the pandemic process, etc.

Although it is not possible to reach very detailed information about the approach of the private sector to visually impaired individuals during the pandemic process within the limits of this study, the conclusion that state institutions, despite the existing laws, have an attitude that makes the work of visually impaired individuals more difficult is reached in line with the information of the participants, while it was not possible to reach complete concrete information about the reasons for these negative attitudes and approaches within the limits of the study.

The fact that most of the participants were visually impaired people in the education sector revealed another fact. One of the inevitable consequences of the extremely limited budget allocated to education in our country is the fact that almost no investment has been made in digital environments for our visually impaired teachers. Although the international dimension of this fact is the subject of another research, in general terms, the great difficulties we are experiencing in the education sector in our country are much more advanced than developed countries. Taking the necessary steps to prevent our visually impaired individuals from falling into a more victimised situation is not only an expectation of the pandemic process, but a reality that should be addressed as both an expectation and one of the most fundamental constitutional rights of our visually impaired individuals throughout their lives.

Giriş

Bu çalışmanın ele alınış amacı beklenilmeyen bir zamanda dünyada ve Türkiye’de karşımıza çıkan COVID-19 pandemi sürecinin iş yaşamına devam etmek zorunda olan engellilere özellikle görme engellilere nasıl etki ettiğini anlamaya çalışmaktır. Bu ve benzeri süreçlerde yaşanan ve yaşanılması olası durumlar için ne tür önlemler alınabileceğine ilişkin bazı yaklaşımlar bu çalışmanın temel amaçlarından birini oluşturmaktadır. Geçmiş yüzyıllardan günümüze kadar yaşanan beklenmedik olaylar karşısında insanların sergiledikleri tavırlar, ayakta kalabilme pratikleri nelerdir? Bu tür doğal âfetler, salgın hastalıklar, savaşlar, ani gelişen ve tüm çevre için şok etkisi yaratan kimyasal ya da biyolojik silahların kullanıma sokulması ve benzeri gelişmeler karşısında tüm bunlarla mücadele edebilecek birikimden ve deneyimlerden neredeyse tüm insanlığın fazlasıyla yoksun olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Sözlü tarih ve yazılı tarihte de bu konularda nitelikli bir kayda rastlamak zor görünüyor. Bu tür zorlu süreçlerin engellilere yaşattığı olduğu/olabileceği sorunları anlayabilmek ise neredeyse olanaksızdır. Tüm dünyada ve Türkiye’de de olduğu gibi pandemi süreci başta devlet kurumları olmak üzere tüm sektörleri hazırlıksız yakalamış olup, âdeta bir deneme yanılma deneyiminin yaşandığı yeni ve kaotik bir ortamın zeminini hazırlamıştır. Başta televizyon kanalları olmak üzere hemen tüm kitle iletişim araçları pandemi sürecinin topluma ve iş yaşamına etkilerini, bu süreçte neler yapılması gerektiğini gündemlerinde dile getirirken, bunlardan bir tanesinde bile engellilerin bu sürece ilişkin sorunlarını, bu sürecin engellileri nasıl etkilediği ve neler yapmaları gerektiği konusunda herhangi bir programın olmaması sistem ve engelli ilişkisini anlamak için önemli veriler barındırmaktadır.

Evrensel boyutta yaşanan bu sıkıntılı dönemi, engellilik, iş yaşamı, Türkiye açısından bilimsel açıdan ele alma ve araştırma kaygısı böyle bir çalışmayı zorunlu kılarken, engelliliğin alanının daraltılarak sadece görme engelliler ve iş yaşamı üzerine yoğunlaşılmasına etki eden en çarpıcı neden, 21 Mart 2020 tarihinde gazete başlıklarında yer alan “Metroda raylara düşen görme engelli yurttaş hayatını kaybetti” haberidir. Haberde, Beşevler Ankaray İstasyonu’nda pandemi nedeniyle kimsenin olmaması, görme engelli 34 yaşındaki Tahir Kermen’i ölüme sürüklediği ifade edilmektedir (Metroda raylara düşen görme engelli yurttaş hayatını kaybetti, 2020). O an kimsenin olmadığı bir ortamda bu kişinin orada olmasını nasıl ve neyle açıklayabilirim soruları bu çalışmanın sınırlarını da belirleyen sorular olmuştur.

1. Çalışmanın Yöntemi

Araştırmamız için başvurulan yöntemler, katılımcı gözlem, derinlemesine mülakat ve literatür tarama (dergi, makale, gazete haberleri, kitaplar, sosyal medya) olsa da araştırma

yöntemimizin asıl tekniğini, derinlemesine mülakat (görüşme) ve tematik analiz yöntemi oluşturmaktadır. Az sayıda kişiden çok ayrıntılı bilgi oluşturulmak istendiğinde başvuru bu teknik, yüzeysel bilgidir çok, sorun alanındaki kişilerin görüş, düşünce, bakış açısı ve deneyimlerinin daha önemli olduğu düşünüldüğü için uygun görülmektedir (Kümbetoğlu, 2005, s. 81). Engelliliğe ilişkin yapılmış olan çalışmalar beklenilenden daha çok olmasına karşın, daha sınırları belli bir konu olan görme engellilerin pandemi sürecindeki iş yaşamı konusu, bu konudaki kaynakların sınırlı olduğu gerçeğini araştırma boyunca karşımıza çıkarmıştır. Genel hatlarıyla engellilik üzerine yapılan okumalar çalışmanın temelini oluştururken ve katılımcı gözlemin çalışmaya katkısıyla ve gözlemlerini araştırmanın yazarıyla paylaşan katılımcıların desteğiyle çalışma belli bir noktaya taşınırken, aradaki çok eksik bir alan derinlemesine mülakat yöntemiyle tamamlanmaya çalışılmıştır.

Derinlemesine mülakat yönteminde yapılandırılmış sorular karşılıklı görüşmelerle kayıt altına alınmış, iş yaşamındaki görme engellilerin, çoğunluğu kamuda olmak üzere pandemi sürecinde yaşamış oldukları sıkıntılar anlaşılmasına çalışılmıştır. Toplam görüşülen kişi sayısı on kişiyle sınırlandırılırken kent ve engellilik konusunun en çarpıcı iki örneği Ankara ve İstanbul kentleri çoğunlukta olmak üzere, bu ölçekte olmayan bir kentimiz olan Adıyaman'da yaşanan sıkıntıların neler olduğu karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Katılımcılar, hiç tereddüt etmeden, açık ve samimi bir biçimde deneyimlerini, sıkıntılarını, beklentilerini ve tüm bunlara ilişkin çözüm önerilerini dile getirerek çalışmaya büyük bir katkı sunmuşlardır. Katılımcıların sayıları ve demografik özelliklerine gelince; dördü erkek, altısı kadın olan katılımcıların yaş aralığı 25-50'dir. 1 katılımcı özel bir kurumda uzman olarak çalışmaktadır. Araştırma kapsamında oluşturulan ölçüğe ilişkin sorular, katılımcı gözlem sırasında elde edilen deneyimler sonucu oluşturulmuştur. Bununla birlikte, salgın sürecinde belirli dönemlerde evden çalışılmak zorunda kalındığı için, günlük yaşam ile ilgili sorular da ölçüğe dâhil edilmiştir. 10 katılımcıdan 9'u kamu çalışanı olup, bunların 8'i öğretmendir. Eğitim durumlarına gelince; almış oldukları eğitim lisans ve yüksek lisans olup, yapılan görüşmelerde engellilik oranlarının en az %90 ve üzeri olduğu saptanmıştır. Tüm katılımcılar engel durumlarının doğuştan olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların tamamının engel durumu doğuştan olmakla birlikte, bazı katılımcılar, engel oranlarının zamanla aşamalı olarak arttığını dile getirirken, bazı katılımcılar ise engel oranında herhangi bir değişim olmadığını belirtmiştir.

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Özellikleri

Görüşülen kişi sayısı	10	
Cinsiyet	Kadın (6 kişi)	
	Erkek (4 kişi)	
Yaş aralığı	25-50	
Çalıştıkları sektör	Kamu (9 kişi)	Öğretmen (8 kişi)
		Diğer (1 kişi)
	Özel (1 kişi)	
Eğitim düzeyi	Kadınlar	Lisans (5 kişi)
		Yüksek lisans (1 kişi)
	Erkekler	Lisans (3 kişi)
		Yüksek lisans (1 kişi)
Engellilik oranları	%90 ve üzeri	
Doğuştan engelli olup olmaları	Doğuştan tam engelli (6 kişi)	
	Yeti kaybı oranının artmış olanlar (4 kişi)	
Yaşanılan il	Adıyaman (1 kişi)	
	Ankara (4 kişi)	
	İstanbul (5 kişi)	

2. Genel Hatlarıyla Engellilik

Engellilik tanımı zaman, mekân ve toplumların gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değişse de ulusal ve uluslararası kurumların engelli ve engellilik tanımı birbirini destekleyen ve birbirini izleyen süreçleri içermektedir. Bu çerçevede engelli ve engelliliğe ilişkin tanımlar kısaca şu şekilde ele alınabilir;

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’de, “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir” şeklindeki engelli tanımı uluslararası kabul görmüş bir tanımdır.

Ülkemizde bu tanımlamayı izleyen 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun’da ise “Engelli: Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlanmaktadır. TDK’ye göre ise engelli “Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve toplumsal yeteneklerini çeşitli derecelerde yitirmiş, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama

güçlükleri çeken kimse” şeklinde betimlenir. Tüm bu tanımlamalarda engelliliğin nedeni olarak, yeti kaybı vurgusu ön plana çıkmaktadır ancak engellilik durumu yeti kaybından değil, çevresel ve toplumsal düzenlemeler oluşturulurken, yeti kaybı yaşayan bireylerin, tamamen ya da kısmen göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu konuda çalışma yapan modern araştırmacıların üzerinde hemfikir oldukları konu, sorunun kaynağının engel durumu değil, bunu oluşturan toplumsal ve kültürel etkenlerdir vurgusudur. Union of the Physically Impaired Against Segregation’ın engellilik tanımlaması şöyledir: “Engellilik, engelli olan bireyleri göz ardı eden ya da çok az dikkate değer bulan ve dolayısıyla çoğunluğun katıldığı toplumsal etkinliklerden dışlayan toplumsal düzenin inşa ettiği hareket kısıtlaması ya da dezavantajlı durumdur.” (Oliver 1996, s. 40’tan aktaran Burcu, 2015, s. 12). The British Council of Disabled People (Birleşik Krallık Engelli İnsanlar Konseyi) tarafından yapılan tanımda engellilik, “sakatlıkları olan insanları çok az dikkate alan veya hiç dikkate almayan ve bunun için de onları bütün toplumun dışına iten bir toplumun neden olduğu, eylemin dezavantaj veya sınırlandırılması” olarak açıklanmaktadır (Morris, 2001’den aktaran Burcu, 2015 s 141). Bu çalışmanın sınırları içerisinde engellilik kavramına yaklaşımımız Engelli İnsanlar Konseyi’nin yaklaşımını temel alacak şekilde olacaktır.

Tüm bu engellilik tanımları dikkate alındığında çalışmanın ana sorunsalı; Türkiye’nin de tarafı olduğu BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin 11. maddesinde

Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar

Taraf devletler silahlı çatışma halleri, acil insanî durumlar ve doğal afetler de dâhil olmak üzere risk durumlarında engellilerin korunması ve güvenliğinin sağlanması için insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku dâhil uluslararası hukuk çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli tüm tedbirleri alır.

şeklinde ifade yer almasına karşın, pandemi sürecinde kamu ya da özelde çalışan engellilerin bu dönemde çalışıp çalışmamalarına dair kararların bütüncül/kapsayıcı olmaması nedeniyle tutarlı bir uygulamanın, engellileri bilinmeyen bir sürecin içine çekmiş olmasının temelinde yatan gerçeğin, kapitalizmin doğasında bulunan hizmet endüstrisinin gizil işlevlerinden olan dezavantajlı grupları bağımlı ve dolayısıyla yetersiz kılan bir anlayışla ilişkisini açıklamaya çalışan Wolfensberger’in yaklaşımını da kapsayan Wallerstein’in Bildiğimiz Dünyanın Sonu adlı kitabında tartıştığı ‘Dünya Sistemleri Analizleri’ kuramıdır. Hemen belirtmek gerekir ki araştırmamız bir ana kuram ve bir de çalışmasını yaptığımız konuyu tam anlamıyla destekleyen ikinci bir kurama dayanmaktadır. BM’nin bu belirgin maddesine karşın, Gelişmiş

Avrupa ülkelerinde, ABD’de ve ülkemizde pandemi sürecinde engellilerin sürecine ilişkin net olmayan geçici kararların alınmasında, kapitalist üretim tarzına sahip bu ülkelerin karar alma süreçlerinde sermaye gruplarının etkisinin olup olmadığı; bu sermaye gruplarının ekonomik kriz anlarında kâr marjlarını düşürecek her tür yatırımdan kaçındıkları ve piyasayı bu yönde etkiledikleri çalışmanın sınırları için dikkate değer bir konudur. Bu konuya ilişkin Wolfensberger’in görüşlerine (1989, s. 175-177) göz attığımızda, Wolfensberger’in engelliliğin sosyal inşası ve bağımlılıkla ilişkilendirdiği hizmet endüstrisinin olağanüstü büyümesinin gizli bir fonksiyonu olduğu tezinin -ki bu hizmet endüstrisi 1945’lerin sonundan itibaren rehabilitasyon ve yasal uzmanlaşmalar şeklinde kendini göstermiştir- bu savımızı destekler nitelikte olduğunu görürüz. Wolfensberger’e göre, insanlığa yönelik hizmet endüstrisinin gizil işlevi, diğerlerine göre daha az güvenli bir ortamda olanların (engelli bireyler gibi) bağımlılığını yaratmak ve bunu sürdürmektir. Aslında bu tür insanların durumlarını iyileştirmeden çok, bir ‘pazar’ yaratma asıl amaçtır.

Wolfensberg[er] (1989)’in bu yaklaşımını benimseyen diğer bir sosyolog da Albrecht (1992)’dir. Kendisi, *The Disability Business* adlı çalışmasında, engelliliğe ‘tıbbi şartlarla’, ‘politik ve azınlık grup mantığıyla’ ve ‘sosyal sapma odağı’ ile bakmanın yerine artık engelliliğe bir ‘iş / görev’ (disability business) olarak bakılması gerektiğini önermiştir. (Burcu, 2015, s. 4).

Çalışmamızın ana sorunsalıyla doğrudan bağlantılı olmasa da aşağıda özetlemeye çalıştığımız sorunlara konumuz sınırları kapsamında kısaca değinilecektir. Pandemi döneminde uluslararası boyutta dikkat çeken sorunlar şu şekilde özetlenebilir: Pandemi sürecine hazırlıksız yakalanan tüm toplumların bu süreçte yaşadıkları ve yaşattıkları sıkıntılar, gelişmiş ülkelerde hangi boyutlarda ve nasıl yaşanmıştır? Gelişmiş ülkelerin pandemi döneminde engelli bireylere karşı nasıl bir tutum takındıkları, sosyal devlet ilkelerini uygulayıp uygulamadıkları ve bu alandaki başarı oranları, bu ülkelerde yaşayan engelli bireylerin erişilebilirliklerine ne oranda katkı sundukları, aşı konusunda hızlı bir biçimde pazar ekonomisi yaratan gelişmiş ülkelerin aynı hızla engellilik ve erişilebilirlik üzerine neden gitmedikleri ya da gidemedikleri, engelliliğin arkasında ulusal ya da uluslararası kurumsal desteklerin olmamasının süreci nasıl yönlendirdiği, -bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda- engelli bireylerin erişilebilirlik ile ilgili sorunlarını bireysel ya da kolektif olarak nasıl ve ne ölçüde çözebildikleri vb. sorunlar başlı başına birer araştırma konusudur. Bu konular da dikkate alındığında, Wallerstein’in ve Wolfensberger’in görüşlerinin ne kadar anlam kazandığını bu sorularla daha net görmüş oluyoruz.

Sosyolojinin bir bilim dalı olarak gelişmeye başladığı endüstri devrimini yaşamış sanayi toplumlarında ortaya çıkan diğer gelişmelerle birlikte (azınlıklar, insan ve çocuk hakları, kadın

hakları vb.) engellilik tanımı ve hakları konuları da yine bu toplumlarda akademik düzeyde ele alınmaya başlanmıştır.

“Sanayinin inanılmaz boyutlarda gelişmesi ve üretimin yüzdelik oranı son derece küçük ama kâr marjı büyük işletmeler içinde hızlı ve yoğun ilerlemesi, kapitalizmin en temel özelliklerinden biridir.” (Lenin, 2006, s. 19). İleri kapitalist toplumlarda, bünyesindeki grupları çeşitli koşullarla bölen kapitalist süreç, 19. yüzyıldan günümüze kadar bu gruplar arasındaki eşitsizliklerin daha da derinleşmesine yol açarak ilerlemesini sürdürmüştür. Peter Gaskell’in 1833 yılında yayımlanmış olan *The Manufacturing Population of England* adlı çalışmasından etkilenen Engels’in sosyolojide de ilk saha çalışması olarak adlandırılan kitabında gruplar arasındaki eşitsizliğin nedenlerine değinilir. Birleşik Krallık İçişleri Bakanlığının (UK Home Office) istatistik verilerine göre, işçi sınıfının yoğun olduğu illerde suç oranları daha fazladır. Bu grupların eğitimsiz olması ve suç arasındaki bağlantı anlatılmaya çalışılırken, bu eşitsizlikten beslenen burjuva sınıflarının çelişkiyi derinleştiren uygulamalarından da söz edilir (Engels, 1958, s. 146-148). Bu gruplar arasındaki çatışma beraberinde kaçınılmaz olarak ilerlemeyi getirirse de toplumun neredeyse tüm bireyleri göz ardı edilerek toplumlar, küçük bir elit grup lehine tam bir çatışma ortamının içine çekilmişlerdir. Bu çatışmada dezavantajlı gruplar zaman ve mekâna bağlı olarak kaynaklara erişimde elde ettikleri hak ve kazanımlarda her zaman diğer toplum bireylerinin gerisine düşmüşlerdir. Bu çatışma tezini destekleyen ve Marksizmin değişik bir versiyonunu savunan Wallerstein’a göre; çatışma zeminini körükleyen sınıfların ulus ötesi aktörleri, öncelikle çekirdeğe (merkezde olan) konumlandırılır ve çevre (çevre) toplumlar, dünya işçi sınıfının ve gelir düzeyi çok düşük grupların çoğunluğunu ve en çok sömürülen kesimini barındırır. Elit gruplar ya da üst sınıflar, çekirdek devletleri, çevre üzerindeki denetimlerini savunması için manipüle ederek, mevcut iktidarlarını sürdürürler (Ragin ve Chirot, 1999, s. 276-287) Tam da bu nokta A. Gramsci’nin hegemonya ve tarihsel blok betimlemeleri, Wallerstein’ın mevcut iktidarlar ve ulus devletlerin manipülasyonunu anlayabilmek için temel oluşturan tezler olarak karşımıza çıkar. Hegemonik yapı, ulus üstü güçlerin yerli sermaye gruplarıyla eklemlenmesi ve giderek dezavantajlı gruplar haline gelen kitlelerde baskı oluşturmaya başlamasıyla kendisini belli eder. Bu kitleleri denetim ve baskı altında tutabilmek ancak devletin üst yapısal kurumlarının o devletteki mevcut iktidarları (erkleri) aracılığıyla gerçekleşir. Ayrıca ekonomik, siyasî ve sosyopsikolojik yaptırımları çeşitli yöntemlerle dayatarak, ulus devletin bağımsız karar alabilme sürecini engelleyebilecek politikaları bu devletlere dayatır (Gramsci, 1966’dan aktaran Portelli, 1982, s. 80-82). Benzer bir konu, ulus devlet içinde siyasal sınıf mücadeleleri ve yeniden bir araya gelmesi imkânsız uzlaşmaz sınıfların varlığına dayanır. Sömürülenler sınıfı ve sömürülenler arasındaki

ilişki üretim araçlarının kimin elinde olduğuyla ilgilidir. Bu ilgi aynı zamanda ulus ötesi sermaye ve az gelişmiş ülke arasındaki ilişkiyi de açıklar (Althusser, 2003, s. 42-43). Savımızı dayandırdığımız I. Wallerstein'in "Dünya Sistemi Kuramı"na göre ulus ötesi aktörler, kendi pazar ekonomilerinin ayakta kalabilmesi için, özellikle periferi (çevre) ülkeleri her anlamda bağımlı hale getirirken, bu ülkelerdeki ezilen grupları daha da ötekileştirip, daha da mağdur ederek ve güçlenerek sistemin içinde varlıklarını sürdürmeye devam ederler. Bunu açıklarken de Lenin'in emperyalizm (Ragin ve Chirot, 1999, s. 276-287) teorisine başvuran Wallerstein; a) çekirdekteki (merkezdeki) güçler arasındaki rekabet, b) yetersiz talep, c) ücret baskısı, d) ucuz hammadde arayışları saptamasından yararlanmaktadır. Çalışmanın sınırları içinde engelli bireyleri de içine alan, sürdürülebilir ve kapsayıcı çözüm önerileri ve uygulamaların neden hızla yaşama geçirilmediği konusuna değinilirken, Wallerstein'in bu görüşleri temel alınacaktır.

3. Saha Araştırması

Araştırma yöntemimizin asıl tekniğini, derinlemesine mülakat (görüşme) oluşturmaktadır. Az sayıda kişiden çok ayrıntılı bilgi oluşturulmak istendiğinde başvuru bu teknik, yüzeysel bilgiden çok, sorun ve deneyimleme alanındaki kişilerin görüş, düşünce, bakış açısı ve deneyimlerinin daha önemli olduğu düşünüldüğü (Kümbetoğlu, 2005, s. 81) çalışmalar için uygundur.

3.1. Sorular

Araştırmamızda sorduğumuz sorular, çalışma alanımızla ilgili gözlemler, duyular, çevreden elde edilen izlenimlerin sonucunda oluşturulmuş sorulardır. Pandemi süreci boyunca sivil toplum kuruluşlarının (STK) faaliyetleri ve raporları, toplantı çıktıları, engellilikle ilgili çevrim içi etkinlikler (örneğin, alışveriş uygulamalarının erişilebilir duruma getirilebilmesi için tweet etkinliği vb.) bu sorularla incelenmiştir. Önceden yapılmış engellilikle ilgili bilimsel çalışmalar (Egbatan ve Ak, 2019) tezler, raporlar, bazı üniversiteler ve STK'ların pandemi sürecinde konuyla ilgili uzaktan etkinlikleri ve sosyal medya paylaşımları, ulusal ya da uluslararası haber kanallarında yapılan haberler, deneyim ve görüş paylaştığımız görme engelli bireylerin günlük yaşamda ne tür sorunlarla karşılaştıklarını anlatmaları gibi oldukça somut veriler hem sorularımızı oluşturmada hem de sorularımızın sınırlarını oluşturmamızda başvurduğumuz en geçerli araçlar olmuştur.

3.2. Elde Edilen Veriler

Görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin sınıflandırılması aşağıdaki başlıklara göre yapılmıştır. Toplamda altmış tane soru/sorun olarak ele alınan konulardan birkaç örnek ve bu örneklerin sınıflandırması bu kısımda ele alınırken, sorunların geri kalanı çalışmanın ekler bölümünde verilmiştir. Görüşmeler sonucunda katılımcıların yaşamış oldukları sorunlar başlıca iki kategoriye ayrılarak ele alınmıştır. Daha sonra bu kategoriler kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmıştır. Bu kategorilerden birincisi pandemi sürecinde neredeyse toplumun genelini etkileyen teknolojik sorunlardır. İkinci başlığımızı ise tavır ve tutumlar oluşturmaktadır.

3.2.1. Teknik Sorunlar

Teknik sorunlar pandemi dönemi dışında da toplumun hemen her bireyinin karşılaşabileceği sorunlardır. Bu sorunlardan dijital erişilebilirliğin teknik olarak sağlanabilmesi yeti kaybı olmayan bireyler için bile inanılmaz zorluklar barındırırken (bilgisayarının şarj aleti pandeminin tam kapanma döneminde bozulan bir öğrencim derse katılamamıştı), yeti kaybı yaşayan bireylerin durumunu anlayabilmek daha da zordur. “Çalıştığım kurumda evrakların hiç biri benim için erişilebilir değildi ki evden çalışabiliyim. Ne yapacağımı bilmiyordum.” diye durumunu özetlemeye çalışan bir katılımcımız aslında bir sonraki benzer süreçlerde neler yapılması gerekliliğiyle ilgili olarak dikkatimizi çeken bir açıklamada bulunmaktadır. Bu noktada dijital erişilebilirlikle ilgili yaşanan sorunların birkaçına göz atacak olursak, birbirlerinin benzeri ve devamı gibi olan sorunlar olduğunu görürüz.

3.2.1.1. Dijital Erişilebilirlik

Toplumun tüm dezavantajlı gruplar tarafından bir elektronik belgenin ya da bir web sitesinin görsel, işitsel ya da bilişsel engelli kullanıcılar dâhil olmak üzere herkesçe kolayca gezinip anlaşılması olarak tanımlanan dijital erişilebilirlik, pandemi sürecinde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu tüm kurumlarda hissettirmiştir. Katılımcı gözlem sırasında görme engelli bir bireyin

Ben lisans üstü eğitimim için gerekli olan ALES’e girdim. Sınavda okuma yapması için görevlendirilen okuyucu kişi ya da personelin Türkçesi, uzun cümleleri anlaşılacak kadar okumaya yeterli değildi ve ben önceleri çok daha yüksek puanlar aldığım bu sınavdan, daha düşük bir puan aldım çünkü o personelin okuduklarını anlayamamıştım. (E.K. adlı katılımcı)

açıklaması dijital erişilebilirlik açısından çok önemli bir örnektir.

Teknolojiye bağılı tüm buluşların giderek hızlandığı ve yaygınlaştığı günümüzde son derece kolay bir şekilde erişilebilir bir sınav ortamının oluşturulması mümkünken, sınava giren adaylardan görme engelli bireylerin daha dezavantajlı hale getirilmesini açıklamak çok da kolay görünmemektedir.

Araştırmamız sınırları içerisinde dijital erişilebilirlik ilgili sorunlar şu şekilde özetlenebilir:

- EBA üzerinde online derslerin başlatılmasında erişilebilirlik problemleri.
- Görme engelli öğretmenlerin kendi kişisel gelişimleri için aldıkları eğitimleri -erişilebilir olmaması dolayısıyla- yarım bırakması. Örneğin, online bir müze eğitimi esnasında fotoğrafı gösterilen ve hangi müzede olduğu sorulan eserin betimlenmemiş olması, sürükle bırak etkinliklerinin ekran okuyucuya uygun olmaması.
- Santral memuru olarak çalışan görme engellilerin -erişilebilir olmaması dolayısıyla- sisteme evden ulaşamamaları.
- Bazı kamu kurumlarında zorunlu olan ve izlenmediği takdirde para cezası yaptırımı olan iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin erişilebilir olmaması.

Bu başlık altında saptanan bu sorunların en kalıcı biçimde nasıl çözümlenebileceğine ilişkin projelerin bir an önce geliştirilmesi atılacak önemli adımlardan birisidir. Sıkıntının yaşandığı kurumlara ya da mevcut eğitim politikalarına ayrılan bütçelerin dijital sorunları karşılayamadığı ya da bu alanlara henüz gerekli yatırımların yapılmadığı pratikte karşımıza çıkmıştır. Katılımcılarımızın çoğunun eğitim sektöründe çalışıyor olması, -bu konudaki soru ve sorunlarda biraz daha ayrıntılı veri elde etme kolaylığı sağlasa da- diğer kurumlarda yaşanan sıkıntıların en az MEB düzeyinde ve daha fazla olabileceği gerçeğinin sürekli göz önünde tutulması gerekir.

3.2.1.2. Görsellik

Burada sıralanan konular görme engelli bireylerin deneyimlerini eğitim sektörü üzerinden anlatmaları sonucunda elde edilmiş verilerdir. Bu veriler, benzer sorunların tüm kurumların, hizmet içi eğitim programlarında görülebileceği gerçeğini bizlere anımsatmaktadır. Katılımcılar özellikle sadece görsel anlatıya dayanan sunumlarda yaşadıkları sorunların bile başlı başına çözüm gerektiren sorunlar olduğunu belirtirken, bu kapsamdaki diğer çözüm bekleyen konuları ise kısaca şu şekilde vurgulamışlardır:

- Ders esnasında kameranın doğru kullanılıp kullanılmadığı hakkında yönlendirici programlar olmaması.

- Online ders materyallerindeki görsel içeriklerin hazırlanması konusunda desteğe gereksinme duyulması.
- Görme engelli öğretmenlerin kendi kişisel gelişimleri için aldıkları eğitimleri -erişilebilir olmaması dolayısıyla- yarım bırakması. Örneğin, online bir müze eğitimi esnasında fotoğrafı gösterilen ve hangi müzede olduğu sorulan eserin betimlenmemiş olması, sürükle bırak etkinliklerinin ekran okuyucuya uygun olmaması.
- Bazı hizmet içi eğitimlerin tamamıyla görsel olarak anlatılması ve betimlemesinin olmaması vb.

3.2.2. Tavır ve Tutumlar

Çalışmanın bu bölümü sosyolojik açıdan daha ilgi çekicidir. Toplumların ve o toplumların bünyesindeki kurumlar ve yöneticilerin, olası kriz anlarında, takındıkları tutum, değişik gruplar için empati geliştirip, geliştirmedikleri, insanî değerlere ne kadar sahip çıktıkları, mağduriyet yaşayan gruplara yaklaşımları vb. konular aşağıdaki verilerle ölçülmeye, anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bölümün kendi içinde alt başlıklara ayrıştırılması, katılımcıların yer ve öncelik vermiş oldukları konular dikkate alınarak yapılmıştır.

3.2.2.1. Önyargılar

Bu küçük alt başlıkta katılımcılar, toplumdaki eğitimi ortalamanın altında kalan bireylerin kendilerine yaklaşımlarındaki önyargılar bir yana asıl ön yargının, kurumun başındaki yöneticiden gelmesi nedeniyle anlaşılmasının zor olduğunu belirtmişlerdir. Verilen örnekler arasında şunlar vardır:

- Görme engellilerin hastalığı daha hızlı yayacağı düşünülmesiyle etiketlenmesi. İş yerinde sosyal dışlanmaya maruz bırakılması.
- Görme engelli öğretmenlerin “Siz nasıl canlı ders yapacaksınız?” gibi farklı önyargılarla karşılaşması sorunu yöneticinin iki yönünü gösterir; ya engellilikle ilgili düzenlemeleri bilmiyordur ya da bildiği halde bu yasa maddelerini dikkate almadan bireysel tavır geliştiriyordu. Bu nokta da kurum yöneticilerinin eğitilmiş ve duyarlı bireylerden seçilmeleri ve hukuka saygılı olmaları için daha üst bir denetim mekanizmasının olması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır.
- Kamusal alanlarda alınan pandemi önlemlerinin (HES kodu kontrolü gibi) ve uygulanan cezaî yaptırımların ilgili görevlinin inisiyatifıyla görme engelliler için geçerli olmaması, görme engellilerin hastalık taşımayacağı ön kabulüyle veya görme engelli kişinin sağlığının önemslenmemesiyle ayrımcılığa uğraması.

3.2.2.2. Empati Geliştirmeme

Empati geliştirebilme birçok nedene bağlı olarak, bazı bireylerin başaramadıkları, duygusal bir bağ kurabilme becerisi olarak betimlenebilir. Burada önemli olan, çalışılan kuruma karşı görev ve sorumluluk duygusunu da kapsayan bir yaklaşımın, o kurumun bir ögesi olan, bireyini de kapsamasıdır. Burada ortaya çıkan sonuç, görme engelli bireyin çalıştığı kuruma ne kazandıracacağı ya da kaybettireceği yönündeki kaygıların (özünde son derece maddiyatçı bir bakış olduğu görülmektedir) bireye hissettirilmesi ve bunun bilinçli olarak yapılarak, bireyin özgüveninin sarsılması ve değersizlik duygusunun yaratılması, kısacası mobbing uygulanmasıdır. Paylaşılan örnekler ise şöyledir:

- Erişilebilirlik sorunlarından dolayı canlı derse katılamayan görme engelli öğretmenin hakkında tutanak tutulacağıın söylenmesi gibi ayrımcılık içeren davranışlarla karşılaşılması, dolayısıyla erişilebilirlik sorunlarının yeni iletişim sorunları doğurması.
- Pandemi bahane edilerek memur statüsündeki bazı engelli bireylerin görev yerlerinin değiştirilmesi.
- Pandeminin ilk dönemlerinde çalıştığı birimi belirtmek istemeyen bir öğretmene pandemi gerekçe gösterilerek ilk başlarda oda tahsis edilmemesi, öğrencilerle görüşme yapmasına izin verilmemesi.

3.2.2.3. Suistimal

Empati geliştirememekten daha sıkıntılı ve kastî olabilecek bir kategori de suistimal başlığı altında ele alınmıştır. Pandemi süreci ileri sürülerek, daha önce yapılmak istenen bazı yaptırımlar, uygulamalar, görev ve unvanlar, işten çıkarılma ya da başka yerde görevlendirme vb. süreçler, etik olmayan bir biçimde, kurumlardaki ya da özel sektördeki dezavantajlımın aleyhine uygulamaya sokulmuştur. Katılımcılardan bazılarının bu suistimallerle karşılaştıklarını, pandeminin bu tür ötekileştirme durumları için bir çeşit kalkan olduğunu belirtmeleri böyle bir sınıflandırmayı kaçınılmaz kılmıştır. Ana hatlarıyla katılımcıların anlatılarına göre suistimaller şu şekildedir;

- Pandemi bahane edilerek kamu kurumlarında çalışan bazı görme engellilere çalışmalarını için tahsis edilen odaların herkesin kullanımına açık olmasının yanı sıra odalarda uygun hijyen koşullarının bilerek ihmal edilmesi (odanın fiziksel koşullarının elverişsiz olmasına hiç önem verilmemiş olmasının anlamı bu sürecin bahane edilmesidir).
- Pandemiyle ilgisi olmayan birçok beklenti geçirtilerek, bazı görme engelli çalışanlara bahaneler üretilerek onların işlevsiz kılınmaya çalışılması, onlara mobbing

uygulanması, onların sosyal dışlanmaya maruz bırakılması ve bunun da pandemiyle ilişkilendirilmesi bizi yine aynı noktaya getirmektedir. Suistimale açık her konunun, kurumsal bir çerçeveye oturtulması, devletin bir kurumlar bütünü olarak sürekliliğinin esas alınması ve sosyal devlet uygulamalarına geri dönülmesi gibi beklentilerin yaşama geçirilmesi bu tür yanlışları geride bırakacaktır.

3.2.2.4. Hakların Uygulanmaması

Bu kısımda anlatılmak istenen temel konu, anayasal hak ve güvencenin ne kadar önemli olduğu gerçeğidir. Kişisel inisiyatifte bırakılan her tür karar, arkasında yasal bir dayanak ya da yasa maddesi yoksa büyük sorunlara yol açar/açabilir. Bu anlamda tüm kurumların kendi yasa ve iç mevzuatlarının anayasaya aykırı olmaması gerekir. Kanun uygulayıcılarının da bu yasaları dikkate alarak davranmaları, yapılacak yanlış ve haksız uygulamaların da önünü kesecektir.

Bu kısımda değinilen konular özet olarak; 5378 sayılı yasaya göre özel ya da devlete bağlı kurumların, kurum içlerinde düzenleme yapma zorunlulukları varken, bu yasaya uyma konusunda gerekli duyarlılığı neden göstermedikleri ve bunun sonucunda görme engelli bireylerin yaşadıkları sorunlardır.

- Kurum ve kuruluşların erişilebilirlik ile ilgili alanın uzmanlarıyla profesyonel olarak işbirliği yapmaması.
- Kurum ve kuruluşların bünyelerinde çalışan veya hizmet verdikleri özellikle görme engelli bireylerin gereksinmelerinin farkına çok geç varması, bu konuda ağır hareket etmesi.
- Uluslararası anlamda erişilebilirlik kriterleri belirlenmiş olsa da ülkemizdeki kurum ve kuruluşların erişilebilirlikle ilgili sorunları yeterince dikkate almaması, bununla ilgili girişimde bulunmaması.
- Özel sektördeki bazı firmalarda erişilebilirlikle ilgili sağlanan geri bildirimlerin ve çözüm önerilerinin birkaç ay sürebilecek kadar geç dikkate alınması ve bunun zaman kaybına yol açması. (Bir katılımcı çalışmaya başladıktan dokuz buçuk yıl sonra kendisine bir bilgisayar tahsis edildiğini belirtmiştir.)
- Pandemi öncesi hastanelerde kısıtlı olarak verilen refakatçi desteğinin pandemi gerekçe gösterilerek hiç verilmemesi ve görme engelli bireyin tanımadığı kişilere sorarak işlerini halletmek durumunda kalması, hastalanma riskinin artması.

- Hastanelerde görev tanımı desteğe gereksinim duyan hastalara refakat etmek olan personelin olmaması, refakatçiliğin personelin inisiyatifine bağlı olması sonucu yaşanan mağduriyetler.

3.2.2.5. Yardım ve Destek Yetersizliği

Sadece görme engellilerin değil, toplumun tüm dezavantajlı bireylerinin yaşadıkları ve yaşayabilecekleri çok önemli sorunlardan biri olan yurttaş kurum ilişkisinde yaşanan yardım ve destek yetersizliğinin temelinde, kurum çalışanının, görev kapsam ve tanımının gereğini yerine getirmekten bilerek ya da farkında olmadan kaçınması sonucunda ortaya çıkan bir mağduriyetin, yurttaşlarda yarattığı bir güvensizlik bulunmaktadır. Ancak bu güvensizlik yaratacağı etkinin şiddeti -hem pandemi ortamı nedeniyle hem de yeti kaybı yaşayan bireyler düşünüldüğünde- çok daha fazla hissedilmektedir. Elde edilen sonuçlar bu saptamamızı desteklemektedir. Yardım ve destek konusunu hem kurumlar hem de özel kişiler olarak iki küçük başlıkta özetlemek daha anlaşılır olacaktır.

3.2.2.5.1. Kurumlar

Kurumsal olan her yapı her yaklaşım ve davranış bireylerde ya güvene ya da tam tersi güvensizliğe yol açar/açabilir. Sıkıntılı bir süreç yaşayan her birey hangi kuruma başvuracağını ve bunun sonucunda sorununun çözümleneceğini bilirse kendisini güvende hisseder ve aidiyet duygusu pekişir. Oysa burada dile getirilen sorunlar, kurumların sorunlara çözüm üretmedikleri algısı yaratmaktadır. Bu durumda da bürokratik engeller, yeterli bütçe olmaması nedeniyle kuruma yeterli eleman alınamaması vb. soruların sorulması kaçınılmaz olacaktır. Katılımcılardan bazılarının görüşleri şöyledir:

- Erişilebilirlik sorunlarının dikkate alınmaması ya da geç dikkate alınması; dolayısıyla doğal olarak görme engelli bireylerin -kişiden kişiye ve zaman ve mekâna göre değişse de- kendilerini geride kalmış hissetmeleri ile demoralize olmaları.
- Büyük kentlerde var olan erişilebilirlik düzenlemelerinin küçük kentlerde (Adıyaman) olmamasından dolayı görme engellilerin daha fazla desteğe gereksinim duyması ve diğer insanlara bağımlı hale gelmesi.
- Görme engellilerin yaşadıkları erişilebilirlik problemleriyle ilgili geri bildirimde bulunmaktan kaçınması veya geri bildirimlerin az olması sonucu problemlerin çözümünün gecikmesi veya çözüm sağlanamaması.

3.2.2.5.2. Özel Kurumlar

Kurumsal yaklaşımlar dışında tamamen bireylerin anlayış ve inisiyatifine kalmış bazı uygulamalar, sorunları daha karmaşık hale getirebilir. Bazen son derece iyi niyetle yaklaşan bireyler olabileceği gibi bazen de demografik ve sosyoekonomik ve sosyokültürel yapıya bağlı olarak bu iyi niyetin yanlış uygulamalara yol açtığı sonuçlar çıkabilir.

- Bulaş riski dolayısıyla görme engelli bireylerin zaman zaman sokakta, markette ya da toplu taşımada destek isteyecek kimseyi bulamaması ya da kimsenin fiziksel yardımla destek vermek istememesinden kaynaklanan erişim sorunları.
- Özellikle Taksim ve Fatih (İstanbul) gibi mültecilerin çok olduğu yerlerde yardım alma konusunda iletişimsel sıkıntıların çıkması.
- Eğitim düzeyi düşük insanların yaşadığı yerlerde nitelikli yardımın alınamaması.

3.2.2.6. Ulaşım ve Güvenlik

Araştırmamızın bu kısmında sınıflandırılmış sorunların ortak noktası alt yapı eksikliğiyle son derece ilintili olmaları gerçeğidir. Bu sorunların pandemi süreci gibi beklenmedik ve olağanüstü durumlarda daha belirgin hale gelmesinin engeli olmayan bireyleri bile ne kadar zorda bıraktığı deneyimlediğimiz ya da okuduğumuz gerçeklerdir. Engeli olan bireyin bu dönemlerde yaşadığı/yasayacağı mağduriyetin birebir karşılığı ise dezavantajlı durum üretilmesidir. Bu kısmın sorunları da aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Servis imkânlarının yeterli olmadığı durumlarda kamu kurumlarında çalışan görme engelli bireylerin bu gereksinmelerinin dikkate alınmaması.
- Bazı görme engellilerin pandemi sürecinde daha fazla taksi kullanmaları, bunun da ayrı bir ekonomik yük getirmesi.
- Pandemi önlemleri neden gösterilerek bazı hava yolu şirketlerinin görme engelli bireyleri yolculuk esnasında uçağa giderken ya da uçaktan inince tekerlekli sandalye kullanmaya zorlaması, görme engelli bireylerin bu yolla psikolojik şiddete maruz bırakılması.
- Otobüs duraklarında hangi otobüsün durağa yanaştığını anlamayı sağlayacak erişilebilir bir sistemin olmaması ve -kısıtlamaların kalkmaya başladığı dönemde- sokaklardaki insan sayısının az olmasından dolayı bu konuda gerekli desteğin bulunamaması.
- Otobüslerde bulunan iç anons sisteminin şoförlerin inisiyatifine göre açılıp kapatılması.

- Tramvay ve metro istasyonlarının iniş ve binış kısımlarının güvenli olmaması. (Bir katılımcı Ankara’da pandeminin başlarında görme engelli birinin raylara düşerek yaşamını yitirdiğini belirtmiştir.)
- Özellikle insanların daha az sokağa çıktığı dönemde kılavuz çizgiye daha fazla gereksinim duyulduğunda, kılavuz çizgilere taşıtların park etmiş olması, bazı yerlerde kılavuz çizgilerin standartlara uygun olmaması sebebiyle yetersiz kalması.
- Ankara’nın bazı bölgelerinde dolmuşların pandemiye de gerekçe göstererek engellileri para vermeyecekleri kaygısıyla minibüslerine almamaları, duraklarda durmamaları.

3.2.2.7. Günlük Yaşam

Pandemi süreci günlük yaşamımızı, hareket alanlarımızı, sağlığımızı birebir etkileyecek olayları da beraberinde getirirken, en doğal uygulamalar bile bazen içinden çıkılmaz bir durum almıştır. Özellikle pandeminin ilk dönemlerinde bir markete, bir eczane ya da hastaneye gidebilmek beraberinde bir çok sıkıntıyı da getirirken, psikolojik ve fizyolojik olarak birçoğumuzu da yormuştur. Bir katılımcımızın verdiği yanıt aslında günlük yaşam, erişilebilirlik ve hak bölümlerini de kapsar bir biçimdedir.

Hastaneye bir kere gitmem gerekti. Tedirgin olduğum için yanımda birini götürmek istedim (...) Bu konuda söylediğim insanlar bana olumsuz yanıt verdi (...) Ben de tek başıma gitmek zorunda kaldım. Oradaki bir hizmetli arkadaş görevini bırakarak benim hastaneye giriş işlemlerinden tutun da tahlil verme süreçlerime kadar, bütün hepsine yardımcı oldu (...) Kendi inisiyatifi olduğu için, onun yaptığı bir yardım. Ama böyle bir uyarılmanın olması gerektiğini düşünüyorum (...) Bu hizmeti isteyenlere bu hizmeti verecek görev tanımına sahip personelin olması gerektiğine inanıyorum (...) Yani ben hastanelerin şehir ritmi açısından veya hasta hakları açısından sürekli gidilen bir yer (...) Hastanede doldurulan formların erişilebilir olmadığını biliyorum (...) Orada bir formu doldururken birinden yardım almak zorundasınız. Ben trombosit verecektim bir hasta yakınıyla doldurmak zorunda kaldım formu (...) İşte oradaki formda örneğin, altı ay içinde hiç cinsel deneyiminiz oldu mu gibi buna benzer mahrem sorular var. O formun bana e-mail atılıp, benim doldurup geri yollamamın daha doğru olacağını düşünüyorum. (E.T. adlı katılımcı)

Bu örnek dışında ve bu alıntıyı tamamlar nitelikte, gündelik yaşamlarında görme engelli bireylerin karşılarına çıkan sorunlardan bir kısmına baktığımızda, engeli olmayan bireyin de yaşayabileceği türden sorunlar olduğunu görmekteyiz. Aslında sistemin işleyişindeki

mekanizmanın, tüm dezavantajlı gurupların aleyhine olduğu gerçeği bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Toplumumuzdaki yoksullar, okuma yazma bilmeyenler, dili aktif olarak kullanamayanlar, dijital ortamla tam bağ kuramamış yaşlılar vb. çok benzer sıkıntıları yaşamaktadır. Verilere bu doğrultuda baktığımızda, dünya sisteminin nasıl işlediğini daha net görebiliriz. Burada özetlemeye çalıştığımız verilere göre aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır:

- Pandemi dönemindeki kısıtlamalar sebebiyle bazı görme engellilerin bağımsız hareket becerilerinin zayıflaması.
- Marketlerde satılan ürünlerin üzerinde QR kod olmamasından dolayı görme engellilerin satın alacakları ürünü bulmakta güçlük çekmesi.
- Erken kapanmanın olduğu dönemde görme engellilerin erişilebilirlik kaynaklı bankaya gitme veya alışveriş yapma gibi gereksinimlerini karşılayacak vaktinin olmaması.
- Elektronik eşyaların kullanım kılavuzlarının görme engelliler için betimlemeli ve kolay okunabilir olmaması, ayrıca bu eşyaların üzerinde görme engellilerin kullanımını kolaylaştıracak işaretlerin bulunmaması.

3.2.2.8. Erişilebilirlik

Çalışmamızın birkaç yerinde değindiğimiz gibi, 5378 sayılı kanunda, kurumların kendi içinde engellilik göz önünde tutularak yapmaları gereken düzenlemeler zorunlu iken, özellikle pandemi sürecinde erişilebilirlik kavramının reklam aracı olarak kullanılması ve bazı kurumların erişilebilirlik adına yaptıkları her şeyi bir lütuf gibi sunması ya da göstermesi, bunun üzerinden prestij ve kâr amacıyla reklam yapılması ‘engellilerimizi de düşünüyoruz’ reklam sloganının kullanılması, katılımcılarımız başta olmak üzere, diğer toplum kesimlerinin de üzerinde hemfikir olduğu etik olmayan uygulamalardır. Bu konuda bir katılımcımız “Pandemi sürecinde bir şekilde gösteriye dönüştürülerek engelsiz üniversite bayrağı alan üniversiteyi, önce engellilerin deneyimlemesi gerekmez miydi? Üstelik birkaç kişinin değil, kalabalık gurupların görüş bildirmesi önemlidir” (Ö.K. adlı katılımcı) diye de ekliyor. 21. yüzyılda modern toplum yapılarının erişilebilirlik kavramını, kent yaşamının bir gerekliliği olarak ele almaları, geç kalınmış bile olsa kayda değer bir adımdır.

3.3. Analiz

Yukarıda sınıflandırılan sorunların devamında ve kapsamında görme engellilerin pandemi dönemine ilişkin yaşadığı ve yaşayabileceği psikolojik sorunlara ilişkin katılımcılara doğrudan soru sorulmamıştır. Pandemi sürecinin ortaya çıkardığı, zorlu koşulların yanında, yeti kaybı yaşayan bireylerin, fizikî durumları ve buna bağlı olarak kullandıkları araç ve gereçlere,

uyumlu olmayan koşulların, onların yaşamını daha fazla kısıtlamış olduğu ve bu süreçten, daha fazla etkilendikleri düşünülmektedir ancak şu aşamada özelde görme engellilerin ve genelde de toplumun tüm dezavantajlı duruma getirilen (yaşlılar, yoksullar, kronik rahatsızlığı olanlar vb.) bireylerinin, bu zorlu dönemde daha fazla psikolojik sorunlara sahip olduklarını patolojik bir yaklaşımla söylemek, Foucault'un da işaret ettiği gibi onları bir kez daha ötekileştirmektir ve ayrımcılığa uğramasına neden olarak, normal alanın dışına atmaktır (Foucault, 2008). Buradaki sorunun kaynağı birey değil, kent mekânları oluşturulurken, bireylerin varlıklarının ve bireysel özelliklerinin göz ardı edilmesidir. Yeti kaybı olmayan bir bireyin bile fazlasıyla etkileneceği bu koşullarda, yeti yitimi olan bireyin yaşayabileceği sorunların bir de bu açıdan değerlendirilmesi gerekir.

Altyapısı gelişkin kentlerle çağdaş yaşam ve yaşamın kalitesi arasında önemli bir bağlantı vardır, örneğin, kaldırımların yüksekliğinin olabildiğince az olması ve geniş olması kentin gelişmişliği açısından anlamlı görülür. Kentin daha yaşanabilir olması için, kent sakinlerinden oluşan baskı grupları eğitim, birikim ve görgülerini modern kent talepleriyle ortaya koymaktadır. Modern kent yurttası ve modern yurttas arasındaki ayrışmaların temelinde, kentin oluşmasındaki sosyal, siyasal ve ekonomik süreçler belirleyicidir (Sassen, 1999; Lefebvre, 1996'dan aktaran Egbatan ve Ak, 2019, s. 112). Sennet, 19. yüzyıl kent sakininin yeni bir kişilik olup olmadığını sorgularken, bu sorgulamayı Londra ve Paris üzerinden yapar, kent kimliğiyle yukarıda Sassen'in değindiği süreçlerin kimlik üzerindeki etkilerini, dolayısıyla Londra ve Paris kent kimliğinin birbirinden farklı şekillendiğini de vurgular (Sennet, 1996, s. 171-174). Sennet'in değindiği gibi, kentlerin niteliğine bağlı olarak kent kimlikleri gelişmektedir. Kentlerin gelişimi ile yurttas bilinci arasındaki ilişki, ulus devletlerle modern yurttas arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için önemlidir. Kent yurttaslığı beraberinde beklenti düzeyi daha gelişkin yurttas bilincinin gelişmesine katkı sunar. Bu tarihsel ve evrimsel bir süreçtir. Bu süreç, beraberinde zamanla bilinçli kent yerleşimcilerini getirecektir. Kentleri kendi istekleri doğrultusunda biçimlendiren sermaye gruplarına karşıt görüşler bildirerek, kentleri toplumun her kesimi için erişilebilir ve yaşanabilir kılmak üzere isteklerini kurumlara değişik yöntemlerle iletirken, bazı kent sosyoloğu akademisyenler de erişilebilirlik, engellilik, kent hakkı ve yurttaslığı üzerinde daha kalıcı bilgiler üretmeye başlamışlardır (Imrie, 1996 ve Gleeson, 2001'den aktaran Engbatan ve Ak, 2019, s. 122).

Bu konudaki var olan durumu anlamayı ve daha iyi analiz etmemizi sağlaması açısından, Lefebvre'nin ritim analiz kavramını anlamaya çalışalım. Lefebvre'nin ritim analiz başlığı altında yaptığı sınıflandırma ve tanımlamalar literatüre önemli katkılar sunmuştur/sunmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan saha araştırmasının (derinlemesine mülakat, katılımcı gözlem)

sağlam bir zemine oturtulması açısından Lefebvre'nin bu kavramına başvurulmuştur. Ritim analiz söyleminin içeriğine bakıldığında, kentin rutin yaşamı ve bu yaşama doğal olarak uyum sağlamış bireylerin, olağanüstü koşullara bağlı olarak, bu ritmin bozulması durumunda, yaşayabilecekleri sıkıntıları, bir şekilde sağlık sosyolojisi ve bioritim çerçevesinde de ele alan bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz (Lefebvre, 2004, s. 65-68).

Kent, pandemi ve engellilik konusu düşünüldüğünde, Lefebvre, özellikle şu kavramlar açısından savımızı güçlendirmemize katkı sağlamaktadır. Ritim analiz başlığı altında, polyrhythmia, arrhythmia, eurhythmia kavramlarına değinilmesine, katılımcıların anlatılarını anlamlandırmak açısından uygun olacağı düşünülmüştür. Lefebvre, kentteki ritimlerin tümünün eş zamanlı olarak birlikte bulunmasını polyrhythmia, bu ritimlerin eş zamanlı olarak uyumlu bir şekilde bir arada bulunmasını eurhythmia, bu uyumun senkronizasyonunun ya da rutin işleyişinin bozulmasını arrhythmia olarak tanımlamıştır.

Pandemi sürecinin çalışan görme engelli bireyler bakımından, ortaya çıkardığı arrhythmia koşullarının nasıl oluştuğuna bir göz atacak olursak, öncelikle pandemi sürecinin kendisinin görme engelli bireyi hiçe sayan ve dışarıda bırakan tutumların nedeni olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

Görüşme yapılan katılımcılardan biri, rehberlik araştırma merkezine öğretmen olarak atandığında, kendisine öğrencilerle görüşme yapabilmesi için, (her öğretmene tanınan) bir oda hakkının verilmediğini, neden olarak da tüm odaların dolu olduğunu, bulaşı riskini önlemek için, dolu odalara dâhil edilemeyeceğinin kendisine bildirildiğini, sonrasındaki süreçte de, çalışanların sigara odası olarak, kullandıkları ve fizikî koşulları uygun olmayan bir yerin kendisine tahsis edildiğini söylemiştir. Kendisiyle aynı görevi yapan tüm çalışanlara tanınan bu hakkın verilmemesinin üstüne bir de sigara odasında görev yaptırılmadan bekletilmesi davranış, görme engelli bireyle, onunla aynı görevi yapan kişiler arasında onu aşağılayan yeni bir hiyerarşik ilişki kurmaktadır. Aynı durum, pandemi kapsamında alınan önlemler öne sürülerek ve tercih hakkı göz ardı edilerek, zorla tekerlekli sandalyeyle hava alanı içinde götürülmeye çalışılması durumunda da açıkça görülmektedir.

Bu durum, farklılıkları olanların, hak ehliyeti yokmuş gibi bir davranışa maruz bırakılmasıyla, sağlam olanın erkinin ve yeti yitimi olanın da, yardım alan ve yönetilen, muhtaç kişi olarak, inşa edilen sosyal hiyerarşiyi dolayısıyla, arrhythmianın nasıl oluştuğunu ve ortaya çıkardığı yeni sorunları göstermesi açısından anlamlıdır.

Bu iki örnekten biraz daha farklı ancak yine arrhythmianın bozulması durumunda ortaya çıkan duruma ilişkin bir örnek de katılımcılardan R'nin anlatımında yer almaktadır:

Normalde markete gitmek istemeyiz ama o anlar gelsin diye bekliyordum açıkçası (...) Merkeze inmiyorduk tabii, indikten sonra bir bocalama yaşadım. Bir kendimde bir dönem yani birkaç hafta yavaşlama hissettim (...) Beş altı ay sonra tekrar şehir merkezine, kalabalık ortamlara gidip de aynı hızda baston kullanabilmek bir problemdi. (R.Y. adlı katılımcı)

Yukarıda altmış madde halinde sınıflandırılması yapılan sorunların, nasıl oluştuğu ve arrhythmianın nasıl gerçekleştiğini anlamak açısından, bu iki örneğe geniş olarak yer verilmesi gerekli görülmüştür. Öte yandan yine bu arrhythmianın kentin güvenli olmamasına bağlı olarak ortaya çıkması durumunu gösteren iki ayrı örnek olay, bu kavramın ne kadar yerinde kullanıldığını göstermesi nedeniyle önemlidir. Görme engelli bir birey, İstanbul Vezneciler metro istasyonunda görme engelli bir arkadaşının metro raylarına düştüğünü fakat rastlantı sonucu kurtulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, 2020 Kasım ayında Ankara’da metro raylarına düşerek yaşamını yitiren görme engelli yurttaşın haberi, özelde metroların, genelde de kentlerin yeterince ya da hiç güvenli olmadığını göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemizin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’de, Anayasa’da ve 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun’da; erişilebilirlik ile ilgili, doğrudan ya da dolaylı ayrımcılıkla ve pandemi gibi riskli durumlarda engelli bireylere ilişkin alınacak tedbirlerle ilgili kapsamlı maddelerin olmasına rağmen, bu mevzuatın pratiğe gerektiği gibi geçirilememesinin önündeki engellerden belki de en önemlisi, çalışma boyunca vurgulandığı gibi Wallerstein’in Yeni Dünya Düzeni adlı kitabında dile getirdiği uluslararası sermayenin ya da küresel güç odaklarının kâr getirmeyen yatırımlara sıcak bakmamalarıyla ilgili görüşüdür. Dünya genelinde yaşanan ekonomik krizlere çözüm olarak, ulusal parlamenter yapılara önerilen çözümler (IMF -International Monetary Fund/Uluslararası Para Fonu ya da The World Bank/Dünya Bankası gibi), yerel yönetimlerin bütçelerinin de kısıtlanması ile sonuçlandığı için, küçük ya da büyük boyutlu arrhythmianın yaşanması durumlarında, kentlerin gerekli önlemleri almalarının önünü de kestiği görünmektedir. Gerekli önlemler iyi ve kalıcı projeleri, bu projeler ise maliyeti büyük yatırımları ve bütçeleri gerektirdiği için, Türkiye’deki kentlerimiz de dâhil, üretim tarzı kapitalist formasyona dayalı hiçbir ülke pandemi döneminde gerekli ve kalıcı önlemleri almamış ya da alamamıştır.

Pandemi süreciyle birlikte yapılan görüşmeler doğrultusunda online platform ve uygulamaların daha çok kullanılması, özellikle dijital erişilebilirlik konusunda var olan sorunların ne kadar ciddi olduğunu bizlere göstermiştir. Bu bağlamda tüm erişilebilirlik

sorunlarıyla ilgili kurum ve kuruluşların alanın uzmanlarıyla, profesyonel olarak çalışma yapmaları zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı ve yerel yönetimlerle, alanının uzmanı olan kişiler tarafından farkındalık eğitimi düzenlenmesi, toplumsal bilincin arttırılmasıyla ilgili çalışmalar yapılması, ortaokul ve lise ders programlarına seçmeli olarak da olsa engelli farkındalığı ve erişilebilirlikle ilgili dersler konulması toplumun tüm bireylerine olumlu etkilerde bulunacaktır.

Derinlemesine görüşme sonuçları göstermektedir ki sosyal çevrenin ve dijital sistemlerin alt yapıları görme engelli bireylerin tam ve etkin kullanımı için yeterli düzeyde erişilebilir durumda değildir. Bilinenin tersine, küçük kentlerimizdeki engellilerin yaşadığı mağduriyet, büyük kentlerimizden farklı olmadığı gibi, engelli bireyleri çok daha fazla dışlayan uygulamalar olduğu yine elde ettiğimiz sonuçlardan biridir. Bu kentlerde yeti kaybı yaşayan bireyler, bu sefer sayıca az olmanın mağduriyetini yaşamaktadır. Sayının yeterli olmaması nedenine dayandırılarak yapılmayan yatırımlar dışında, bu toplum yapılarında engelli bireylerin bilinçli ya da bilinçsizce ötekileştirilmesinin, büyük kentlerden daha belirgin olduğu konu eğitim ve bilgilendirme yoluyla bireylerin daha duyarlı hale getirilmesi, hedeflerden biri olmalıdır. Küçük kentlerimiz de dâhil olmak üzere, üst düzey yöneticiden toplumun diğer bireylerine kadar kurum ve kuruluşların, erişilebilirlikle ilgili denetlemelerinin arttırılması, caydırıcı cezaî yaptırımların uygulanması ve sağlanmasının önemli bir zorunluluk olduğu düşünülmektedir. Bunların dışında çözüm önerileri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Halk eğitim merkezlerinde ve meslekî eğitim merkezlerinde, konu ile ilgili toplumsal bilincin arttırılması noktasında, var olan eğitimlerin daha kapsamlı hale getirilmesi için gerekli altyapı ve çalışmaların ve alt yapı düzenlemelerinin hayata geçirilmesi.
- TÜBİTAK başta olmak üzere, üniversiteler, özel ya da devlete bağlı Ar-Ge'ler ve STK'ler tarafından konuyla ilgili teşvik edici projeler üretilmesi zorunluluk olduğu kadar katılımcıların beklentilerinden bir tanesi olduğu.
- Eğitimde görme engelliler derneği gibi hak temelli anlayışla hareket eden, STK'lerden periyodik aralıklarla görüş istenmesi.
- Pandemi sürecinde ortaya çıkan ya da derinleşen sorunlar ile çözüm önerileri ile ilgili veri tabanının oluşturulması, sadece yakın gelecek için değil, ileride yaşanması olası sorunların da önünü alabilmek adına önemli adımlardan biri olduğu.

Daha etkili ve kalıcı çözümler ortaya koymak için gereksinim duyulan alanlarla ilgili (iş yaşamı eğitim, çevre, bilişim vb.) alanlarda uzmanlaşmış engelli bireylerin paydaşlığında yeni

politikalar belirlenmesi beklentisi, tüm beklenti ve saptamalar içinde belki de en önemlisidir. Mağdur edilen bireylerin neler yaşadıklarını ancak o mağduriyeti yaşayanların bileceği gerçeği her zaman belleklerde tutulmalıdır. Engellilik alanına daha fazla eğilinmesi, engellilerin üretime daha etkin katılımının önündeki engelleri yok ederek, engellilere kurumsal destek sağlanması için proje bazlı çalışmalar yapılması gibi saptanmış tüm bu somut sorunların, bir an önce ele alınması gerçeği hem bulgularımız hem de bu pandemi dönemini tüm şiddetiyle yaşamış yeti kaybı yaşayan bireylerimizin, bir an önce daha etkin ve üretken bir yaşama geçmeleri için elzemdir.

Geçmiş yüzyıllarda bu alanın göz ardı edilmesini toplumsal evrim ve insan beyninin gelişmişliği ile bağlantılandırabiliriz. Ancak günümüzün gelişmiş olarak adlandırılan toplumları başta olmak üzere, 21. yüzyıl toplumlarında bu alanın göz ardı edilmesini, çalışmamızın temel kuramını oluşturan Wallerstein'in dünya sistemi ile ilgili gözlem ve görüşlerini görmezden gelerek anlamak olanaksızdır. Küresel ya da ulusal sermayenin hiçbir şekilde yanaşmak istemeyeceği bu tür alanlarda sosyal devlet anlayışının devreye girmesinin ne kadar önemli olduğu çalışma boyunca bir kez daha anlaşılmıştır.

Kaynakça/References

- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İthaki.
- Birleşmiş Milletler. (2006). *Engellilerin haklarına ilişkin sözleşme*. T.C. Adalet Bakanlığı: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf adresinden alındı
- Burcu, E. (2015). *Engellilik sosyolojisi*. Anı.
- Egbatan, M. ve Ak, İ.S. (2019). Ankara'nın ritmi: Mekân, kadın ve engellilik. *MADJournal*, 1(1), 110-130.
- Engelliler hakkında kanun*. (2005). T.C. Resmî Gazete (25868, 1 Temmuz 2005). Kanunun sayısı: 5378.
- Engels, F. (1958). *The condition of the working class in England*. Stanford University Press.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of biopolitics: lectures at the collège de France 1978-1979*. Palgrave Macmillan.
- Gaskell, P. (1833) *The manufacturing population of England*. Baldwin and Cradock.
- Gleeson, B. (2001). Disability and the open city. *Urban studies*, 38(2), 251-265.
- Gramsci, A. (1966). *Il Risorgimento*. Einaudi.
- Imrie, R. (1996). *Disability and the city: international perspectives*. Sage.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam.
- Lefebvre, H. (1996). The Right to the city. E. Kofman ve E. Lebas (Eds.). *Writings on cities*, içinde (s. 63-184). Wiley-Blackwell.
- Lefebvre, H. (2004). *Rhythmanalysis - space, time and everyday life*. Continuum.
- Lenin, V. İ. (2006). *Emperyalizm - kapitalizmin en yüksek aşaması*. Sol.
- Metroda raylara düşen görme engelli yurttaş hayatını kaybetti. (2020, Mart 21). *BirGün*.
- Morris, J. (2001). Impairment and disability: Constructing an ethics of care that promotes human rights. *Hypatia*, 16(4), 1-16.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability*. Macmillan.

- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve tarihsel blok*. Savaş.
- Ragin, C. ve Chirot, D. (1999). Immanuel Wallerstein'in dünya sistemi: Tarih olarak siyaset ve sosyoloji. T. Skocpol (Ed.). *Tarihsel sosyoloji - Bloch'tan Wallerstein'e görüşler ve yöntemler*, içinde (s. 276-312). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sassen, S. (1999). *Guests and aliens*. New Press.
- Sennet, R. (1996). *Kamusal insanın çöküşü*. Ayrıntı.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2022, Temmuz 23). Engelli. <https://sozluk.gov.tr/>
- Wallerstein, I. (2000). *Bildiğimiz dünyanın sonu*. Metis.
- Wolfensberger, W. (1989). *Normalization*. National Institute of Mental Retardation.
- Zubritski, Y., Mitropolski, D. ve Kerov, V. (1976). *Kapitalist toplum*. Sol.

EKLER

Ek 1: Sorular

Demograf Ölçeđi

1. Adınız, soyadınız?
2. Yaşınız?
3. Cinsiyetiniz?
4. Eğitim durumunuz?
5. Mesleğiniz?
6. Engel oranınız?
7. Engel durumunuz doğuştan mı? Sonradan mı?

Kentin Ritmi ve Pandemi Ölçeđi

1. Pandemi sürecinde hastalığa yakalandınız mı? Hastalığa yakalanmamak için ne tarz önlemler aldınız ve kullandığınız mekânların aldığınız önlemler üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri nelerdir?
2. Pandemi ile birlikte ne tarz ekonomik önlemler aldınız ve pandemi süreci sizi ekonomik olarak nasıl etkiledi? (Özellikle alınan önlemler düşünüldüğünde taksit, ya da dışarıdan başka bir yardım gibi.)
3. Pandemi ile birlikte yaşamımıza giren çevrim içi çalışma ortamları; iş yerinizin web sitesi, toplantılar için kullanılan EBA, Zoom, Google Meet vb. görme engellilerin kullandığı ekran okuyucu programlar için uyumlu mudur? Bu süre içerisinde ne tür sorunlar yaşadınız? Çözüm önerileriniz nelerdir?
4. Pandemi devam ederken kısıtlamalar kalktıktan sonra iş yaşamına ve sosyal yaşama yeniden uyum sağlamak açısından ne tarz sorunlarla karşılaştınız? Konu ile ilgili çözüm önerileriniz nelerdir?
5. Pandemi sürecinde uzaktan çalışmak zorunda kaldınız mı? Eğer kaldıysanız, bu süreçte mesleğinizi gerçekleştirmeniz açısından ne tür yeni deneyimler edindiniz?
6. Pandemi sürecinde alınan önlemler doğrultusunda yeti kaybınız açısından psikolojik ya da fizikî şiddete uğradınız mı? (Engel durumu sebep gösterilerek farklı bir uygulamayla karşılaştınız mı? -Kent içi ya da kent dışı yolculukta, iş yerinde, ya da evde.-)

7. Salgın sürecinde yaşadığınız deneyimleri hak temellilik, erişilebilirlik ve mekânsal kısıtlamalar açısından nasıl değerlendiriyorsunuz? Karşılaştığınız sorunlar ve bunlara ilişkin çözüm önerileriniz nelerdir?
8. Pandemi sürecinde ulaşım olanaklarının bulunduğunuz kentteki hareketliliğinizi nasıl etkilediğini kısaca anlatır mısınız?
9. Kaldırımlarda, yollarda ve binalarda kılavuz yol ya da rampa sisteminin olup olmasının sizin açınızdan etkileri nelerdir?
10. Kentin demografik yapısının nitel ve nicel değişimi sizin yaşamınızda ne tür değişikliklere yol açtı, kısaca anlatır mısınız?
11. Beyaz eşya ve diğer elektronik eşyaların (televizyon, bulaşık ve çamaşır makinesi vb.) erişilebilir olmaması yaşamınızı ne ölçüde etkiliyor?
12. Evde çalışmak sizin toplumsal ve psikolojik yaşamınızı nasıl etkiledi?
13. Pandemi sürecinde işe gidip gelmek zorunda olduğunuz zamanlarda sokak ve caddelerde insan sayısının az olması sizi olumlu ya da olumsuz olarak nasıl etkiledi?
14. Toplu ulaşımın erken saatlerde bitiyor olması sizi nasıl etkiledi?
15. Pandemi sürecinde başkalarından yardım aldınız mı? Bu sizi nasıl etkiledi? (Toplu taşımalarda, genel ulaşım için, alışveriş, doktor vb.)
16. Doktora gittiğinizde, size daha öncekinden farklı yapılan uygulamalar neler olmuştur? (Hastane içi erişim ve refakatçi desteği vb.)
17. Pandemi sürecinde çalıştığınız sektöre bağlı olarak (sağlık, eğitim, hizmet vb.) yaşadığınız zorlukları paylaşır mısınız?

Ek 2: Yanıtlar

1. Görme engellilerin hastalığı daha hızlı yayacağına düşünülmesiyle etiketlenmesi. İş yerinde sosyal dışlanmaya maruz bırakılması.
2. Pandeminin ilk zamanlarıyla sınırlı kalsa da özellikle MEBBİS giriş ekranındaki güvenlik kodunun erişilebilir olmaması.
3. EBA üzerinde online derslerin başlatılmasında erişilebilirlik problemleri.
4. Ders esnasında kameranın doğru kullanılıp kullanılmadığı hakkında yönlendirici programlar olmaması.
5. Haftalık ders planı ile ilgili taslak metnin ekran okuyucuların erişimine uygun olmaması.
6. Görme engelli öğretmenlerin: “Siz nasıl canlı ders yapacaksınız?” gibi farklı önyargılarla karşılaşması.
7. Erişilebilirlik sorunlarından dolayı canlı derse katılamayan görme engelli öğretmenin hakkında tutanak tutulacağına söylenmesi gibi ayrımcılık içeren davranışlarla karşılaşması, dolayısıyla erişilebilirlik sorunlarının yeni iletişim sorunları doğurması.
8. EBA'nın her ekran okuyucu için erişilebilir olmaması; hatta bazı bölümlerinin bir ekran okuyucu ile kullanılabilmesi, bazı bölümlerinin ise farklı bir ekran okuyucu ile kullanılabilmesi.
9. Görme engelli kullanıcıların EBA'yı kullanırken ekran okuyucu değiştirmek zorunda kalması.
10. Online ders materyallerindeki görsel içeriklerin hazırlanması konusunda desteğe ihtiyaç duyulması.
11. Kurum ve kuruluşların erişilebilirlik ile ilgili alanın uzmanlarıyla profesyonel olarak işbirliği yapmaması.
12. Kurum ve kuruluşların bünyelerinde çalışan veya hizmet verdikleri özellikle görme engelli bireylerin gereksinmelerinin farkına çok geç varması, bu konuda ağır hareket etmesi.
13. Uluslararası anlamda erişilebilirlik kriterleri belirlenmiş olsa da ülkemizdeki kurum ve kuruluşların erişilebilirlikle ilgili sorunları yeterince dikkate almaması, bununla ilgili girişimde bulunmaması.

14. ÖBA'nın, web sitesi erişilebilirliği açısından EBA'dan daha erişilebilir olmasına rağmen, içerik açısından erişilebilir olmaması.
15. Görme engelli öğretmenlerin kendi kişisel gelişimleri için aldıkları eğitimleri erişilebilir olmaması dolayısıyla yarım bırakması. Örneğin, online bir müze eğitimi esnasında fotoğrafı gösterilen ve hangi müzede olduğu sorulan eserin betimlenmemiş olması, sürükle bırak etkinliklerinin ekran okuyucuya uygun olmaması.
16. Hizmet içi eğitimlerin ve bazı eğitimlerin test kısmının erişilebilir olmaması.
17. Bazı hizmet içi eğitimlerin tamamıyla görsel olarak anlatılması ve betimlemesinin olmaması.
18. Özel sektördeki bazı firmaların kendileri için tasarladıkları online iletişim uygulamalarının ekran paylaşma, yazılı sohbet gibi alanlarında yaşanan erişilebilirlik problemleri.
19. Özel sektördeki bazı firmalarda erişilebilirlikle ilgili sağlanan geri bildirimlerin ve çözüm önerilerinin birkaç ay sürebilecek kadar geç dikkate alınması ve bunun zaman kaybına yol açması.
20. Erişilebilirlik sorunlarının dikkate alınmaması ya da geç dikkate alınması; dolayısıyla doğal olarak görme engelli bireylerin kişiden kişiye ve zaman ve mekâna göre değişse de kendilerini geride kalmış hissetmeleri ile demoralize olmaları.
21. Pandeminin başlarında MEB dışındaki bazı kamu kurumlarının evrak sisteminin hiçbir şekilde erişilebilir olmaması dolayısıyla evden çalışıldığı dönemde bu kurumlarda çalışan görme engelli bireylerin uzaktan çalışma hayatına katılamamış olması.
22. Bazı kurumların servis olanağının olmaması ya da servis güzergâhının engelli bireyin ulaşamayacağı bir şekilde belirlenmesi.
23. Servis imkânlarının yeterli olmadığı durumlarda kamu kurumlarında çalışan görme engelli bireylerin bu ihtiyaçlarının dikkate alınmaması.
24. Bazı görme engellilerin pandemi sürecinde daha fazla taksi kullanmaları, bunun da ayrı bir ekonomik yük getirmesi.
25. Servis imkânlarının olmadığı ve yoğun bölgelerde çalışan görme engelli bireylerin taksilerdeki gecikmeye bağlı olarak zaman kaybetmesi.
26. Santral memuru olarak çalışan görme engellilerin erişilebilir olmaması dolayısıyla sisteme evden ulaşamamaları.

27. Bazı kamu kurumlarında, özellikle statüsü olmayan bazı görme engelli memurlara çalışmalarını için bilgisayar tahsis edilmemesi ya da çok geç tahsis edilmesi. (Bir katılımcı çalışmaya başladıktan dokuz buçuk yıl sonra kendisine bir bilgisayar tahsis edildiğini belirtmiştir.)
28. Bazı kamu kurumlarında formların dahi erişilebilir olmaması.
29. Pandemi bahane edilerek memur statüsündeki bazı engelli bireylerin görev yerlerinin değiştirilmesi.
30. Pandemi dönemindeki kısıtlamalar sebebiyle bazı görme engellilerin bağımsız hareket becerilerinin zayıflaması.
31. Pandemi önlemleri neden gösterilerek bazı hava yolu şirketlerinin görme engelli bireyleri yolculuk esnasında uçağa giderken ya da uçaktan inince tekerlekli sandalye kullanmaya zorlaması, görme engelli bireylerin bu yolla psikolojik şiddete maruz bırakılması.
32. Bazı kamu kurumlarında zorunlu olan ve izlenmediği takdirde para cezası yaptırımı olan iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin erişilebilir olmaması.
33. Bulaşı riski dolayısıyla görme engelli bireylerin zaman zaman sokakta, markette ya da toplu taşımada destek isteyecek kimseyi bulamaması ya da kimsenin fiziksel yardımla destek vermek istememesinden kaynaklanan erişim sorunları.
34. Pandemiyle beraber yaşamımıza giren Hayat Eve Sığır (HES) uygulamasının büyük oranda erişilebilir olmaması, koronavirüs risk haritasının ekran okuyucu programlarla görüntülenememesi.
35. Pandeminin ilk dönemlerinde çalıştığı birimi belirtmek istemeyen bir öğretmene pandemi gerekçe gösterilerek ilk başlarda oda tahsis edilmemesi, öğrencilerle görüşme yapmasına izin verilmemesi.
36. Pandemi bahane edilerek kamu kurumlarında çalışan bazı görme engellilere çalışmalarını için tahsis edilen odaların herkesin kullanımına açık olması, odalarda uygun hijyen koşullarının bilerek ihmal edilmesi, odanın fiziksel koşullarının elverişsiz olması.
37. Pandemiyle ilgisi olmayan birçok şeyi bazı görme engelli çalışanlara bahane göstererek onların işlevsiz kılınmaya çalışılması, onlara mobbing uygulanması, onların sosyal dışlanmaya maruz bırakılması.

38. Pandemiden önce hastanelerde kısıtlı olarak verilen refakatçi desteğinin pandemi gerekçe gösterilerek hiç verilmemesi ve görme engelli bireyin tanımadığı kişilere sorarak işlerini halletmek durumunda kalması, hastalanma riskinin artması.
39. Hastanede kan vermek vb. işlemler için doldurulan formların erişilebilir olmaması, soruların mahrem soruları başkalarının önünde yanıtlama zorunluluğunun doğması.
40. Pandemi sürecinde TCDD'nin engelli bireyler için uyguladığı indirimleri iptal etmesi, trenlere engelli kotası koyması dolayısıyla engellilerin seyahat haklarının kısıtlanması.
41. Pandemiyle beraber kullanım alanı genişleyen bilgisayar tabanlı ve mobil uygulamaların ekran okuyucuyla nasıl kullanılacağına dair eğitimlerin yetersiz olması sonucu görme engelli bireylerin ekran okuyucuyla kullanılabilen bir uygulamayı bile zaman zaman kullanamaması ya da kullanmasının zaman alması.
42. Online yemek siparişi ve alışveriş uygulamalarının pandemiyle birlikte yenilenen arayüzlerinin ekran okuyuculara uygun olmaması.
43. Sesli trafik ışıklarının az olmasından dolayı görme engellilerin karşıdan karşıya geçerken destek istemek durumunda kalması ve kısıtlamaların kalkmaya başladığı dönemde sokaklardaki insan sayısının yetersizliğinden dolayı destek bulamaması.
44. Marketlerde satılan ürünlerin üzerinde QR kod olmamasından dolayı görme engellilerin satın alacakları ürünü bulmakta güçlük çekmesi.
45. Büyük kentlerde var olan erişilebilirlik düzenlemelerinin küçük kentlerde (Adıyaman) olmamasından dolayı görme engellilerin daha fazla desteğe gereksinim duyması ve diğer insanlara bağımlı hale gelmesi.
46. Kamusal alanlarda alınan pandemi önlemlerinin (HES kodu kontrolü gibi) ve uygulanan cezaî yaptırımların ilgili görevlinin inisiyatifıyla görme engelliler için geçerli olmaması, görme engellilerin hastalık taşıyacağı ön kabulüyle veya görme engelli kişinin sağlığının önemslenmemesiyle ayrımcılığa uğraması.
47. Erken kapanmanın olduğu dönemde görme engellilerin erişilebilirlik kaynaklı bankaya gitme veya alışveriş yapma gibi gereksinimlerini karşılayacak vaktinin olmaması.
48. Otobüs duraklarında hangi otobüsün durağa yanaştığını anlamayı sağlayacak erişilebilir bir sistemin olmaması ve kısıtlamaların kalkmaya başladığı dönemde sokaklardaki insan sayısının az olmasından dolayı bu konuda gerekli desteğin bulunamaması.
49. Yol çalışması yapılırken açılan çukurların önüne bir görme engellinin anlayamayacağı şekilde, sadece ince bir bant çekilmesi.

50. Otobüslerde bulunan iç anons sisteminin şoförlerin inisiyatifine göre açılıp kapatılması.
51. Tramvay ve metro istasyonlarının iniş ve binış kısımlarının güvenli olmaması. (Bir katılımcı Ankara’da pandeminin başlarında görme engelli birinin raylara düşerek yaşamını yitirdiğini belirtmiştir.)
52. Özellikle insanların daha az sokağa çıktığı dönemde kılavuz çizgiye daha fazla gereksinim duyulduğunda, kılavuz çizgilere taşıtların park etmiş olması, bazı yerlerde kılavuz çizgilerin standartlara uygun olmaması sebebiyle yetersiz kalması.
53. Özellikle Taksim ve Fatih (İstanbul) gibi mültecilerin çok olduğu yerlerde yardım alma konusunda iletişimsel sıkıntıların çıkması.
54. Eğitim düzeyi düşük insanların yaşadığı yerlerde nitelikli yardımın alınamaması.
55. Hastanelerde görev tanımı desteğe gereksinim duyan hastalara refakat etmek olan personelin olmaması, refakatçiliğin personelin inisiyatifine bağlı olması sonucu yaşanan mağduriyetler.
56. Özellikle pandemi sürecinde erişilebilirlik kavramının reklam aracı olarak kullanılması ve bazı kurumların erişilebilirlik adına yaptıkları her şeyi bir lütuf gibi sunması ya da göstermesi. Bunun üzerinden kâr amacıyla reklam yapılması. Anayasal hak ve güvence gerçeğinin önemi bu bölümdeki tüm maddelerde bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.
57. Görme engellilerin yaşadıkları erişilebilirlik problemleriyle ilgili geri bildirimde bulunmaktan kaçınması veya geri bildirimlerin az olması sonucu problemlerin çözümünün gecikmesi veya çözüm sağlanamaması.
58. Ankara’nın bazı bölgelerinde dolmuşların pandemiye de gerekçe göstererek engellileri para vermeyecekleri kaygısıyla minibüslerine almamaları, duraklarda durmamaları.
59. Elektronik eşyaların kullanım kılavuzlarının görme engelliler için betimlemeli ve kolay okunabilir olmaması, ayrıca bu eşyaların üzerinde görme engellilerin kullanımını kolaylaştıracak işaretlerin bulunmaması.

